

Andor László:

Keynes halála

- a Bretton Woods-i konferencia ötvenedik évfordulójára –

Minden forradalom felfalja saját gyermekeit. Nem volt ez másképp azzal sem, amelyet a közgazdasági elmélettörténet keynesi forradalom néven jegyzett fel. Azt, hogy „Keynes halott”, jelképes értelemben a hetvenes években kezdték el hajtogatni azok, akik a gazdasági stagnálás és az infláció egyidejű jelentkezését alkalmasnak látták kihasználni arra, hogy támadást indítsanak az ötvenes-hatvanas évek jóléti újraelosztó kompromisszuma ellen. Ami azonban Keynesnek a nemzetközi gazdaságra vonatkozó munkásságát illeti, jelképes halála tulajdonképpen egybeesett biológiai halálával, sőt lényegében okozója is volt annak.

Keynes, a liberális

Most, hogy a nyugati közgazdasági gondolkodás ismét egy pragmatikus korszak elé néz, érdemes elgondolkodni az elmúlt időszak talán legfurcsább optikai csalódásán. Az újkéletű sztereotípiák szerint Keynes nevéhez fűződik a durva, beavatkozó állam felfedezése, lényegében ő szabadította rá a gazdaságra a bürokratikus szörnyeteget. Ezzel szemben a 80-as évek ideológusai a friedmani elveket már-már anarchizmusként tüntették fel, az emberi szabadság legteljesebb megvalósulásaként. A valóság e hiedelmekkel éppen ellentétes képet mutat. A keynesi elgondolások alkalmazása volt az, amely mindenütt a társadalmi béke és konszenzus megteremtésével párosult, s a „chicagói” szabad piac volt az, amelynek bevezetéséhez a szociális megegyezések felmondására, és gyakran állami erőszakra: a rendőrség, és helyenként hadseregek bevetésére volt szükség.

A 30-as években, amikor Keynes forradalmi fordulata bekövetkezett, az sem volt előre látható, hogy a korábbiaknál nagyobb gazdasági szervező szerepet vállaló állam majdan eljut a bruttó hazai termék (GDP) 40-50 százalékának központosításáig. Számára a liberális állam gazdaságba történő beavatkozása nem egy korrupt bürokratikus apparátus teljhatalommal való felruházását jelentette, mint ahogy az az új jobboldali irodalmon nevelkedett olvasók számára tűnhet, hanem egy szigorúan meghatározott és ellenőrizhető elvek szerint, racionálisan működő pacemaker beiktatását az egyébként válságokra hajlamos gazdasági szervezetbe.

A keynesi liberalizmus forrásvidéke a híres Bloomsbury-csoport volt. Az értelmiségi elit e köre a képzőművésztől az irodalmon keresztül a szexualitásig minden téren megkérdőjelezte a konzervatív értékeket. A Bloomsbury kiadónál 1992-ben megjelent dizájn-enciklopédia többek közt e szavakkal emlékezik meg a nagy műtárgy-spekulánsról. „Keynes úgy gondolta, hogy liberális gondolkodású értelmiségiek felvilágosult állami beavatkozása képes talpára állítani és fellendíteni a gazdaságot.”¹ Keynes volt az egyik megalapítója a ma New Statesman and Society néven ismert liberális folyóiratnak is. (Az a tény, hogy e népszerű lap jelenleg a Munkáspárt egyik legerősebb szellemi bázisát képezi, legfeljebb azt mutatja, hogy a szociáldemokrácia manapság hűségesebb folytatója a progresszív liberalizmusnak, mint néhány magát liberálisnak nevező irányzat.)

A keynesi forradalom tehát a 30-as évek nagy válsága közepette a legjobb liberális hagyományok folytatását vállalta fel azzal, hogy a szociális haladás igényét elválaszthatatlannak tekintette a kapitalizmus rendszerétől. Más szóval felismerte, hogy a társadalom széles tömegei' által nem tolerálható, és persze nem is tolerálható az a kapitalizmus, amely milliók számára csak általános létbizonytalanságot és munkanélküliséget kínál. Egyszerre fontos szempont tehát az árstabilitás és a teljes foglalkoztatás, ahogyan az egyébként a neoklasszikus elvekben is feltételezve vagyunk. „Az inflációt le lehet küzdeni elegendően magas munkanélküliséggel”- írja John Kenneth Galbraith A bizonytalanság kora című könyvében. „De ezzel a terápiával egyetlen keynesista sem ért egyet, hiszen a keynesi rendszer lényege, hogy gyógyírt jelent a munkanélküliségre. A vállalkozók által meghatározott árak és a szakszervezetek által kiharcolt bérek emelkedését meg lehet állítani közvetlen beavatkozással is.”²

A keynesi elvek, és a velük kapcsolatos félreértések legalább ennyire megfigyelhetők a nemzetközi gazdasági renddel kapcsolatos vitákban is, úgy az első, mint a második világháborút lezáró tárgyalásokat illetően. Keynes egykori munkatársa, a növekedési elméletéről ismert Roy F. Harrod is rámutatott századunk liberalizmusának paradoxonára, Keynes-életrajzának a Bretton Woods-i konferenciával foglalkozó fejezetében. „Az amerikaiak szokása, hogy a magánkezdeményezést dicsérik a paternalisztikus szocializmussal szemben. Sok amerikai szemében, akik nem mélyedtek el e témában, Keynes az általuk olyannyira gyűlölt paternalizmus apostolaként jelenik meg. Mégis, ha tekintetüket saját, alkotmányukban szavatolt jogaik helyett a nemzetközi szférára vetik, akkor láthatják, hogy éppen ők azok, akik a paternalizmus legfőbb pártfogóivá váltak manapság. Éppen Keynes volt az, akinek meg kellett vívnia a liberalizmus csatáját az amerikaiak paternalista beavatkozás iránti csillapíthatatlan étvágyával szemben.”

¹ Catherine McDermott: *Essential Design*, Bloomsbury. London. 1992: 138

² John Kenneth Galbraith: *The Age of Uncertainty*, BBC, London, 1977: 226

Bretton Woods és az előzmények

Roosevelt elnök már rögtön Pearl Harbor után elindította az 1944. júliusi világgazdasági konferenciához vezető előkészületeket. Ifj. Henry Morgenthau pénzügyminiszter 1941. december 14-dikén kérte fel helyettesét, Harry Dexter White-ot, hogy dolgozza ki egy „szövetségesek közötti stabilizációs alap” tervezetét. White mint közgazdász addigra már egyértelműen John Maynard Keynes követőjének számított, s most - az általuk képviselt országok erőviszonyait tekintve - nemhogy egyenlő, de erősebb partnerként váltott vele leveleket, és ült le tárgyalni több fordulóban. Egyetértés volt köztük abban, hogy a tervezett konferencia feladata megakadályozni a megelőző három évtized végzetes gazdaságpolitikai hibáinak megismétlődését.

Az első ilyen hiba (Keynes szerint bűn) az volt, hogy az első világháborút lezáró békeszerződésben Németországra irreálisan nagy jóvátételt szabtak ki. Ennek következtében a GDP öt százalékára rúgó jóvátételt kellett évente kisajtolnia gazdaságából - ez majdnem annyit tesz ki, mint amennyi kamatot ma Magyarország és a hasonlóképp eladósodott országok külső adósságaik után fizetnek. Németország kiszípolozásának következménye a gazdaság és a társadalom dezintegrálódása, és végső soron a faszizmus uralomra jutása volt. Keynes és White egyetértettek abban, hogy ezúttal el kell kerülni a tőkekivonást a legyőzött országok gazdaságából, sőt kedvezményes tőkeinjekcióval kell elősegíteni a stabilizációt és a demokrácia megszilárdulását.

A másik alapvető hiba az első világháború előtt működött aranyalapú elszámolási rendszerhez (aranystandard) való visszatérési kísérlet volt, és az, hogy amikor - a világválság idején - végképp világossá vált e rendszer tarthatatlansága és időszerűvé egy új nemzetközi fizetési rendszer felállítása, a bajba jutott kormányok képtelenek voltak együttműködni. Elszabotálták - élen Roosevelt embereivel - az 1933-ban összehívott londoni világgazdasági konferenciát, és a megegyezés helyett inkább a nemzeti valuták „kompetitív” leértékelésével kívántak előnyhöz jutni a nemzetközi piacokon. Az eredmény a nemzetközi kereskedelem szétzilálódása lett, ami megnehezítette a válságból való kilábalást.

1944-ben egyetértés volt a szakértők között arról, hogy a kompetitív valutaleértékelést el kell kerülni, és egy közös alaptól kell lehetővé tenni a kiigazítási időszakok áthidalását azoknak, akik átmeneti fizetésimérleg-problémákkal küzdenek. A valutaárfolyamokat a lehetőségek szerint stabilizálni kell, aminek konkrét megoldása az lett, hogy a dollár árát határozták meg aranyban (1 uncia arany ára 35 dollár lett), a többi valuta árfolyamát pedig a dollárhoz viszonyítva állapították meg, szűk sávokat hagyva a feltétlenül szükséges korrekcióknak. A forrásáramlással kapcsolatos feladatokra létrehozták a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankot (Világbank), a fizetési mérlegek és valutaárfolyamok gondozására pedig a Nemzetközi Valutaalapot.

Mivel Keynes a jövátétellel és az aranystandarddal kapcsolatos hibák bírálatával tett szert nemzetközi hírnevére, a Bretton Woods-ba érkezők számára ő volt a két lábon járó bölcsesség. „A Bretton Woods-i konferencia nem egyszerűen nemzetek közötti konferencia volt. Ez a nemzetek konferenciája volt Keynes-szel” - írja Galbraith.³ Negyvennégy ország képviselőjében a háború utáni gazdasági és politikai vezető garnitúra számos vezető személyisége volt jelen és tárgyalt egymással három héten keresztül a konferencián, köztük Pierre Mendés-France későbbi francia miniszterelnök, és Dean Acheson, aki később Harry Truman külügyminisztere volt. Elképzelésekkel és tekintéllyel azonban csak Keynes rendelkezett.

Az amerikaiaknak viszont pénzük volt. Ráadásul ahogy közeledni látszott a háború vége, úgy nehezedett egyre nagyobb nyomás az Egyesült Államok tárgyaló delegációjára, hogy minél kevesebb összeggel kötelezzék el magukat a nemzetközi intézményekben, és minél nagyobb amerikai ellenőrzést biztosítsanak a döntéshozatalban és a források felhasználása fölött. A Keynes által javasolt összegeket tehát alaposan lefaragták a tárgyalások során, és természetesen szó sem lehetett az általa javasolt világvalutáról sem.

Végeredményben tehát Keynes egy olyan nemzetközi intézményrendszer felállítását javasolta, amelyben virágozhat az egyéni kezdeményezés. Szerinte a nemzetközi gazdaság működését szabályozó tevékenység általános elveit kellett volna lefektetni. A Valutaalap bizonyos lehívási jogokat hozott volna létre, de csak a legkivételesebb esetekben avatkozott volna be azok felhasználásába. „Az amerikaiak minden egyes tranzakcióra aprólékos eljárási szabályokat hoztak volna. E hosszadalmas konfliktus során - úgy tűnik, - éppen hogy Keynes küzdött a szabadság filozófiájáért a parancsuralmi filozófiával szemben” - írja Harrod.⁴ Keynes a kialakuló kompromisszumhoz igyekezett jó képet vágni, és legalább értékelni a részeredményeket. Ennek ellenére az amerikai politika rövidlátása - lelkiileg és fizikailag egyaránt - eléggé megviselte, és július 19-dikén, egy Morgenthau-val elköltött vacsora után enyhe szívrohamon esett át.

Mindez egyébként egy Mount Washington nevű, ötszáz szobás luxusszállodában történt, New Hampshire állam Bretton Woods nevű települése közelében. Morgenthau azonban nemcsak a luxuskörülmények miatt választotta a tanácskozás színhelyéül az Államok e csendes zugát. Keynes már jóval korábban említette egy White-hoz írt levelében, hogy egy júliusi konferenciái Washingtonba hívni a delegációkat kifejezetten „barátságatlan aktus” lett volna, mivel - az általános légkondicionálás előtti korszakban - a magas hőmérséklet és páratartalom igencsak próbára tett volna az európaiak, és különösen a britek állóképességét. Morgenthaut az is befolyásolta, hogy zsidó származása miatt még pénzügyminiszterként sem volt mindig és mindenhol szívesen látott vendég

³ John Kenneih Galbraith: *The Age of Uncertainty*, BBC, London, 1977: 224

⁴ Roy Harrod: *The Life of John Maynard Keynes*, Penguin Books, Harmondsworth, 1972: 675

Eltökélt szándéka volt, hogy a konferenciát nem tartják olyan helyen, ahol különbséget tesznek vagy tettek zsidók és nemzsidók között.⁵

A konferencia északra helyezésével Morgenthau akaratlanul is sokat javított az ott megtervezett intézmények nemzetközi elfogadhatóságán. A Valutaalap és a Világbank ugyanis Washingtonban nyert elhelyezést, ám létrehozásuk színhelye miatt az elmúlt fél évszázadban Bretton Woods-i, és nem washingtoni intézményekként aposztrofálták őket a sajtóban és a szakirodalomban. A két székház ugyanakkor az Egyesült Államok kormányzati negyedében helyezkedik el, csak néhány utcányira a Fehér Háztól, közel a pénzügyminisztériumhoz és a külügyminisztériumhoz. A földrajzi közelség pedig egyértelműen kifejezi e két intézmény politikai státuszát is.

Savannah és a következmények

Nem sokkal a fegyverek elhallgatása előtt meghalt Roosevelt, aki a 30-as évek vége óta egyértelműen az internacionalizmust képviselte az amerikai politikában. Helyére a párt jobbszárnyát képviselő, a külpolitikában analfabéta Harry Truman lépett. Felerősödtek a konzervatív és nacionalista hangok, kétségbe vonva az Egyesült Államok kötelezettségét egy nyitott és prosperáló világgazdaság működésének biztosításában. A Kongresszus megtagadta a szabadkereskedelem garantálására megtervezett Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet (ITO) alapokmányának ratifikálását, ami miatt később, 1948 után a GATT keretében hosszadalmas, sok fordulóból álló, és erősen átpolitizált tárgyalássorozatba kellett a kormányoknak kezdeniük a nemzetközi kereskedelem láncainak lazításáért. Harry White, akinek kezében Keynes biztonságban tudta volna a Valutaalap irányítását, végül is nem kapta meg az állást. Az új amerikai vezetés egyre gyanakvóbb volt azokkal szemben, akik a nemzetközi egyezményeket előkészítették.

A Világbank és a Valutaalap első közgyűlését 1946 tavaszán tartották a Georgia állambeli Savannah-ban. Természetesen - feleségével együtt - Lord Keynes is a meghívottak között volt, ám a közgyűlés látványa egyáltalán nem volt kedvére való. A két intézmény alkalmazottai fizetésének megállapításától kezdve a döntéshozatali mechanizmus kialakításáig mindenütt az amerikai érdekek érvényesültek, mindenütt az ő hatalmi pozícióik lettek bebiztosítva. Keynesnek eszébe jutott, hogy kritikusai mindig azt hajtogatták: „Meg fogja látni, hogy az amerikaiak csak arra várnak, hogy az angolok egy nemzetközi egyezmény keretében, az Egyesült Államok együttműködésére számítva

⁵ Howard M. Wachtel: *The Money Mandarins: The Making of a Supranational Economic Order*, Pluto Press, 1990

lemondjanak birodalmi igényeikről. S ha ezt aláírták, már nem lesz szó együttműködésről, hanem mindenki azt fogja csinálni, amit az amerikaiak mondanak.”⁶

Akik ott voltak Savannah-ban, és látták Keynest, felfigyeltek arra, hogy ezúttal különösen ingerlékeny volt, máskor másodrendűnek tartott ügyek is azonnal feldühítették. Bizonyossá vált ugyanis számára, ami Bretton Woods-ban még csak sejthető volt, és amit korábban csak a kételkedők hajtogattak, hogy tudniillik az amerikaiak az új multilaterális szervezeteket saját politikájuknak alárendelten, alapvetően az amerikai érdekek képviselőiként kívánják felhasználni. Keynes számára ez volt a vég: romokban látta heverni mindazt, amiért harminc éven át küzdött, és ami kompromisszumokkal bár, de még két évvel korábban is lehetségesnek tűnt. Tapasztalatait így összegezte: „Azért mentem Savannah-ba, hogy találkozzak a világgal; de csak egy zsarnokot láttam.”

Március 18-dikán vonatra szállt, hogy visszatérjen Washingtonba. Hálókocsija a vonat elején volt, ahonnan reggel, felkelés után elindult a szerelvény legvégén levő étkezőkocsi felé. Rosszul lett, hányingere volt, de végül is eljutott az étkezőkocsiba, ahol megreggelizett, s ez mintha visszaadta volna erejét. Mikor azonban vissza akart térni a hálókocsiba, jött a minden eddiginél komolyabb szívroham. Két órán keresztül feküdt, miközben felesége, White és egy Brand nevű kollégája csak aggódni tudott mellette a túlélésért.

Keserű szájjal, fájdalmasan vette tudomásul a Bretton Woods-i intézmények sorsát. Feljegyzéseket is írt arról, hogy Nagy-Britanniának ki kellene vonulnia Nemzetközi Valutaalapból, mely alkalmatlanná vált eredetileg meghatározott feladatainak ellátására. Aztán meggondolta magát, és még elmondott egy beszédet a Lordok Házában arról, hogy milyen fontos Nagy-Britannia és az egész világ számára a Valutaalap. Londonban meglátogatta őt a francia Camille Gutt, a Valutaalap leendő vezérigazgatója, akinek azt a tanácsot adta, hogy mindig hordja a zsebében a lemondólevelét. Húsvétra visszavonult tiltoni birtokára. Vasárnap, 1946. április 21-dikén reggel *szívroham következtében elhunyt*.

Két évvel később Harry White ellen vizsgálatot indított az *amerikaellenes* tevékenységet vizsgáló bizottság. A vizsgálatot egy fiatal kaliforniai honatya, a republikánus Richard M. Nixon vezette. Noha White a lapudósítások szerint megfelelt minden kérdésre, a közhangulatot akkor már egyre inkább a jobboldal uralta. A vizsgálat után hazafelé tartva *szívrohamot kapott* a vonaton Röviddel ezután, fitzwilliami birtokán, New Hampshire államban, nem messze négy évvel korábbi sikereitől, ő is meghalt.

A dollár aranyparitását, ami a Bretton Woods-i pénzrendszer alapja volt, 1971-ben mondta föl egy Richard M. Nixon nevű elnök. Azóta pedig itt van az, amit sokan úgy neveznek, hogy

⁶ Roy Harrod: *The Life of John Maynard Keynes*, Penguin Books. Harmondsworth, 1972: 675

nemzetközi gazdasági rendetlenség. Kiszámíthatatlan árfolyamok, kompetitív leértékelések, burkolt protekcionizmus, és legfőképpen egy tizenkét éve tartó nemzetközi adósságválság, melynek megoldására az amerikai vezetés képtelennek bizonyult, annál is inkább, mert közben az Egyesült Államok is rohamosan eladósodott. A helyzet átfogó rendezésért kiált, amire már sok javaslat született; legutóbb Stuart Holland angol közgazdász írt egy vaskos anyagot az Európai Közösség Bizottságának megrendelésére "*Egy új Bretton Woods felé - világgazdasági alternatívák*" címmel. Hogy egy ilyen átfogó pénzügyi rendezés mikor lesz lehetséges ismét, és konkrétan milyen megoldásokkal szolgál majd, egyelőre nem lehet tudni. De hogy Magyarország a jelenlegi - keservesnek is csak jóindulattal nevezhető - pénzügyi helyzeténél fogva mindenképpen érdekelt egy ilyen folyamatban, ahhoz nem fér kétség.